

вання значень фразеологічних паронімів: *хвилина в хвилину підійде потяг; потяг підійшов з хвилини на хвилину за розкладом ; день у день він приходив і розповідав новини; з дня на день наше місто стає красивіший.*

Помилки при вживанні та тлумаченні фразеологізмів різні за характером і виникають як результат незнання лексико-граматичного складу і значення.

Отже, запропонована система роботи з фразеологізмами доцільна, оскільки сприяє розвитку творчих здібностей учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бадер В.І. Удосконалення мовленнєвого розвитку молодших школярів //Педагогіка і психологія. - 2000. -С.31-36.
2. Коптілов В. У світі крилатих слів,- К., 1968.- 158с.
3. Олійник І.С., Сидоренко М.М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник. - К., 1971.-479 с.
4. Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізмів,- К.,1989,- 279с.
5. Фразеологічний словник української мови: У 2 т. - К.,1993.

Резюме. У статті подається система роботи над розвитком творчих здібностей учнів початкових класів засобами фразеології.

Резюме. В статье рассматривается система работы по развитию творческих способностей учеников начальных классов средствами фразеологии.

Summary. In the article consideration is given to implementation of linguistic aspect in teaching of Ukrainian language to juniors in secondary school illustrated with the example of the way phrase are taught. Studied are lexical-stylistic, lexical-grammatical and word-formative aspects.

УДК 373. 552:81. 161.2' 367

Ф-35

РОБОТА НАД ЗАСВОЄННЯМ ОСОБЛИВОСТЕЙ УЗГОДЖЕННЯ ПРИСУДКА З КІЛЬКІСНО-ІМЕННИМ ПІДМЕТОМ

Федчук Л.І.

*Міжнародний університет «Рівненський економіко-гуманітарний інститут»
імені академіка Степана Дем'янчука*

Сучасна шкільна програма з рідної мови характеризується спрямованістю навчання на вироблення у дітей умінь досконало оперувати мовними засобами для досягнення своєї мети [4]. Досконале володіння мовою передбачає правильне і до того ж доречне (оптимальне) використання мовних засобів за будь-яких життєвих обставин.

На жаль, як свідчить аналіз підручників, у загальноосвітній школі значне коло мовленнєвих питань, зокрема проблем, пов'язаних з правильністю, або взагалі не вивчаються, або розглядаються надто поверхово. Тому досягнення бажаних результатів потребує цілеспрямованої додаткової роботи. А щоб знати, коли і які саме додаткові завдання пропонувати дітям, учитель повинен сам досконало володіти нормами сучасної української літературної мови й бути обізнаним з типовими випадками їх порушень. Однак, як і школа, вищі навчальні заклади ще й досі не мають ні чіткої програми з формування культури мовлення, ні посібника для вивчення складних і суперечливих мовних фактів.

Ось чому актуальним вважається висвітлення теоретичного матеріалу та розробка орієнтовних вправ, які слугуватимуть учителю науково-методичною базою для формування такої суттєвої ознаки культури мовлення, як його правильність.

Мета даної статті - змусити читача замислитися над синтаксичними труднощами в узгодженні присудка з кількісно-іменним підметом, створити у майбутніх учителів-філологів чіткі орієнтири щодо організації на уроках рідної мови чи факультативних заняттях з культури мовлення роботи, спрямованої на попередження помилок у побудові речень такого типу.

Узгодження присудка з кількісно-іменним підметом - одне з найскладніших і достатньо не вивчених питань культури мовлення. Водночас це надто важлива проблема, оскільки з необхідністю її розв'язання доводиться стикатися надто часто, особливо за офіційно-ділових обставин. Тому ознайомленню студентів (старшокласників) із цією проблемою доцільно присвятити окреме заняття (урок) під час вивчення теми «Головні члени речення».

Для того, щоб зацікавити слухачів даною проблемою, можна розпочати заняття з проблемного завдання.

Завдання 1. Знайдіть у поданих реченнях підмети, поміркуйте, чому вони називаються кількісно-іменними. Викладіть свою думку з приводу того, у формі однини чи множини треба вживати при таких підметах дієслова-присудки. Чи часто та за яких мовленнєвих обставин доводиться вживати речення з кількісно-іменними підметами?

1. Більшість учителів (прийшла чи прийшли) на збори.
2. Дев'ять учнів (не було чи не були) сьогодні у школі.
3. В олімпіаді (брало чи брали) участь близько сімдесяти чоловік.

Узагальнення відповідей, отриманих на першу частину цього завдання, завершується визначенням: кількісно-іменним називається підмет, виражений синтаксично неподільним словосполученням, в ролі стрижневого компонента якого виступає слово зі значенням кількості, а в ролі залежного - іменник, що називає предмети, кількість яких позначається синтаксично незалежним компонентом.

Обґрунтування вибору граматичного варіанта завершується висновком про те, що основна причина проблеми - в лінгвістичній природі складеного кількісно-іменного підмета: він характеризується асиметрією форми та змісту [1,9], тобто розбіжністю граматичного і семантичного значення числа. Адже з погляду граматики синтаксично неподільне словосполучення, як і їхні стрижневі компоненти, мають значення однини (*більшість учителів*) або взагалі позбавлені граматичного значення числа (*дев'ять учнів*), а з погляду семантики такі синтаксичні одиниці завжди позначають більше однієї(ого) особи (підмета). Форма стрижневого компонента кількісно-іменного підмета вимагає від присудка форми однини (граматичне узгодження), а комунікативне прагнення мовця до смислової точності зумовлює вживання дієслова у формі множини (семантичне узгодження).

Далі доцільно повідомити, що, незважаючи на закони граматики, в сучасній українській мові простежується тенденція до смислового узгодження присудка з кількісно-іменним підметом. Більше того, за деякими конструкціями смислове узгодження вже закріпилося як нормативне; у інших - узгодження за значенням переважає, але не є обов'язковим; існують і такі синтаксичні одиниці, в яких вживання присудка у формі множини ще й досі вважається поза нормою.

Той факт, що кількісно-іменні підмети виявляють різний характер узгодження з присудками, дає підстави для виділення серед них трьох семантико-структурних груп, кожна з яких відрізняється від інших не лише особливостями предикативного зв'язку, а й узагальненим значенням та структурною схемою. Це такі групи:

- 1) зі значенням сукупності (типу *більшість учителів*), структурна схема таких підметів: слово в Н.в. + іменник в Р.в.мн.);
- 2) зі значенням точної кількості (типу *дев'ять учнів*), структурна схема: числівник у Н.в. + іменник у відповідній відмінковій формі;
- 3) зі значенням приблизної кількості (типу *близько сімдесяти чоловік*); структурна схема: прийменник + числівник у Р. чи З.в. + іменник у Р.в. мн.

Ознайомлення з особливостями предикативного зв'язку кількісно-іменних підметів кожної з виділених груп доцільно проводити окремо. Щоб зекономити час, корисно робити це, застосовуючи вправи, які умовно можна назвати інформативно-практичними. Специфічною особливістю завдань до таких вправ є те, що в них подається кілька варіантів-відповідей, серед яких під час аналізу кожного речення треба вибрати тільки один - правильний. Виконуючи такі вправи, студенти (учні) одночасно пізнають теорію і закріплюють свої знання у процесі аналізу конкретних мовленнєвих фактів. Інформація, яку вони при цьому отримують, міститься в переліку можливих варіантів-відповідей.

Інформативно-практичні завдання варто пропонувати на першому етапі ознайомлення з тією чи іншою групою кількісно-іменних підметів, оскільки вони покликані а) надати певні теоретичні відомості про дану синтаксичну одиницю та б) забезпечити усвідомлене її засвоєння через аналіз конкретних мовленнєвих фактів і зіставлення кожного з них із відповідним йому варіантом-відповіддю. Звичайно, якщо теоретичного матеріалу, який міститься в умові завдання, виявляється недостатньо, його необхідно доповнити в ході подальшої бесіди додатковими відомостями.

Після виконання інформативно-практичних вправ студенти (учні) можуть самостійно формулювати правила узгодження присудків зі складеними підметами певної групи і, в разі потреби, узагальнювати їх у вигляді таблиці.

Мета наступного етапу роботи - закріплення здобутих знань через виконання власне практичних вправ на самостійне застосування правил узгодження присудка з підметом. Це можуть бути вправи на добір необхідної граматичної форми дієслова-присудка, редагування виразів, конструювання речень з підметами заданої структури тощо. Виконання таких вправ доцільно супроводжувати коментуванням мотивів вибору.

Подаємо орієнтовну систему вправ для роботи над кількісно-іменним підметом зі значенням сукупності.

Завдання 2. У поданих реченнях підкресліть присудки і кількісно-іменні підмети зі значенням сукупності. З'ясуйте, у яких складених підметах роль стрижневого компонента виконує: а) іменник зі значенням точно названої кількості (десяток, сотня і под.); б) іменник зі значенням невизначеної кількості (більшість, група і под.); в) неозначено-кількісний числівник прислівникового походження (багато, мало і под.); г) узагальнено-кількісний займенник (стільки, скільки). Вкажіть, за змістом чи граматично узгоджується присудок з підметом. Спробуйте обґрунтувати, чому при підметах даного типу переважає присудок у формі однини.

1. *Гурт хлопців підійшов до столу* (О.Гончар). 2. *Чимало літ перевернулось* (Т.Шевченко). 3. *П'ятірка сивих плотарів сиділа в тінях яворів* (А.Малишко). 4. *Більшість його оповідань побачила світ* (М.Заборна). 5. *Там над водою купка людей лагодилась сідати у човен* (М.Коцюбинський). 6. *Пройшло багато літ* (В.Сосюра). 7. *Було у цьому стільки гіркоти* (Л.Костенко). 8. *Ах, скільки струн в душі дзвенить!* (О.Олесь). 9. *Четверня добрих коней несла легенький фаєтон, ніби на руках* (І.Нечуй-Левицький). 10. *Отарка молоденьких лип загородилась високою сосною, мовби пишається одна з одної* (Ю.Яновський).

Завдання 3. Підкресліть у поданих реченнях головні члени. Вкажіть, чим виражений підмет. З'ясуйте, як (граматично чи семантично) узгоджується присудок з підметом. Спробуйте дослідити, що зумовлює семантичне узгодження присудка з підметом: а) наявність між підметом і присудком інших членів речення; б) присутність однорідних присудків чи однорідних керованих елементів у складі підмета; в) необхідність чи бажання підкреслити роздільність дій, які виконують особи, названі в підметі; г) іменний складений присудок.

1. *Більшість заходів, які запланував відділ, виконуються*. 2. *Більшість робітників, техніків, інженерів заводу вже виконали передбачену планом норму*. 3. *Більшість робітників стояли групами, обговорювали вчорашні збори сперечалися*. 4. *Чимало студентів нашого університету були призерами різних спортивних змагань*. 5. *Більшість дітей розбіглися в різні сторони*. 6. *Десяток підлітків зацікавлено повернули голови*.

Завдання 4. Розкрийте дужки, поставте присудок у необхідній формі. Свій вибір аргументуйте.

1. Група вчених (працювати) над удосконаленням економічної системи країни. 2. Ряд підприємств (заборгувати) державі. 3. Більшість виборців (проголосувати) за представників демократичного блоку. 4. Більшість студентів заочного відділення своєчасно (виконати) всі контрольні роботи, успішно (скласти) заліки і добре (підготуватись) до іспитів. 5. Багато громадських діячів, письменників, учених (виступити) за роззброєння. 6. Десяток підлітків зацікавлено (повернути) голови.

Завдання 5. З'ясуйте, чи є у наведених реченнях помилки, виправте їх, свої дії обґрунтуйте.

1. Цю пропозицію підтримали більшість присутніх. 2. У концерті беруть участь багато відомих співаків. 3. Десяток приміщень знаходиться у власності різних підприємств. 4. Скільки людей повернулося в село? 5. Більша частина фашистів знищені.

Після опрацювання правил поєднання присудка і кількісно-іменного підмета зі значенням сукупності переходимо до роботи над реченнями, у яких складений підмет має значення точної кількості.

Завдання 6. Прочитайте, зверніть увагу на форму присудка при кількісно-іменному підметі: а) з власне кількісним числівником, що закінчується на один; б) зі збірним числівником тисяча, мільйон, мільярд; в) з іншими власне кількісними чи збірними числівниками. Прокоментуйте особливості координації присудка з зазначеними типами підметів. З'ясуйте, чим вони викликані.

7. *Двадцять один делегат прибув на нараду.* 2. *Тисяча доріг, мільйон вузьких стежинок мене на ниву батьківську веде...* (В.Симоненко). 3. *Мільйони зір повільним бігом пливають над нами, мов ріка* (Т.Масенко). 4. *Гей, у лісі, лісі стоїть три дубочки* (нар.тв.)Л. *Три тополі у мене стоять під вікном* (П.Воронько). 6. *Шестеро гребців завзято працювали веслами* (М.Трублаїні). 7. *На підлозі бавилося двоє діток* Д.Вільде). 8. *На східцях танку сиділо три санітари і щось розмовляли* (Т.Осьмачка). 9. *Вже тридцять сім сплигло відтоді літ* (Б.Олійник). 10. *Сорок вісім могутніх струменів злились в один пінистий велетенський водоспад* (О.Довженко).

Виконуючи вправу, студенти (учні) роблять висновок про те, що врахування характеру узгодження головних членів дає підстави для виділення трьох груп складених підметів зі значенням точної кількості. А щоб краще запам'ятати особливості координації виділених груп підметів із присудком, варто згадати граматичні властивості відповідних числівників, адже саме вони зумовлюють форму присудка. Так, числівник *один* має значення однини, змінюється за родами (*один, одна, одне*), узгоджується з іменником і, функціонуючи в ролі підмета, вимагає від присудка відповідної граматичної форми. Ось чому при підметах першої групи присудки вживаються у формі однини.

Числівники другої групи мають рід (*тисяча* -ж.р.; *мільйон, мільярд* - ч.р.), змінюються за числами; керують іменником у формі Р.в.мн. Якщо роль стрижневого компонента сполучення-підмета виконує числівник у формі множини, то й присудок вживається у відповідній формі. Але якщо у складеному підметі головний компонент стоїть у однині, а залежний - у множині, то це породжує асемантизм, подібний до того, що спостерігається у кількісно-іменному сполученні зі значенням сукупності (типу *більшість учнів*). Отже, присудки у реченнях з такими підметами (як і з підметами типу *більшість учнів*) набувають здебільшого форми однини (тобто, переважає граматичне узгодження).

Усі інші власне кількісні та утворені від них збірні числівники відрізняються від числівників *один, тисяча, мільйон, мільярд* тим, що взагалі позбавлені граматичних значень числа і роду, хоча вживаються на позначення більше одного предмета, а тому й вимагають після себе наявності іменника у формі множини, причому, числівники *два, три, чотири* керують іменником Н. в. мн., а усі інші числівники - іменником Р.в.мн. Відсутність граматичного значення числа і роду у стрижневого компонента складеного підмета дає підстави вживати з ними дієслово-присудок у формі третьої особи однини чи у формі середнього роду однини (залежно від значення способу та часу). Але семантика множини і стрижневого, і залежного компонентів кількісно-іменного сполучення зумовлює і смислове узгодження присудка з такими підметами. Тому при підметах з власне кількісним чи збірним числівником присудки можуть вживатися і у формі однини, і у формі множини.

Ознайомити студентів (учнів) з умовами, за яких проблема вибору форми дієслова-присудка вирішується на користь однини, можна під час виконання відповідної інформативно-практичної вправи.

Завдання 7. З'ясуйте, яка із зазначених умов і чому спричинила вибір форми однини присудка у поданих реченнях: а) бажання підкреслити кількість предметів (осіб), а не виконавця і не саму дію; б) вживання біля підмета обмежувальної частки; в) позначення підметом відрізка простору чи часу, міри, ваги і т.п.;

г) потреба акцентувати спільну дію.

1. Було у нього два сини. 2. Минуло чотири хвилини (М.Коцюбинський). 3. Ей, побило мене в полі три недолі (нар.тв.). 4. У гурток записалось тільки чотири учні. 5. А в тій темниці пробувало сімсот бідних козаків (нар.тв.). 6. Минуло вже два дні, і качиний виводок не появлявся на озері (Ю.Збанацький). 7. На баню, трамвай, театр мені лишилося чотири карбованця (П.Загребельний). 8. Тридцятьє козаків потрапило в полон, і турки замучили їх страшними муками (З.Тулуб). 9. Вісімсот відкрилось сідел, вісімсот спинилось коней, простяглося до дівчатка вісімсот гарячих рук (А.Малишко). 10. У хвіртку пара за парою увійшло двадцятьє хлопців і двадцятьє дівчат (Ю.Смолич).

Виконання наступної вправи закріпить набуті знання і навички.

Завдання 8. Розкрийте дужки, поставте присудок у необхідній граматичній формі. Свій вибір обґрунтуйте.

1. П'ятдесят шість студентів (вирушити) у мандри. 2. З конвєсра автозаводу (зійти) вже тисяча нових автомобілів. 3. Двадцять два токарі (працювати) на верстатах нової конструкції. 4. Вісім учнів (посісти) на олімпіаді призові місця. 5. Завтра (виповнитися) сорок один рік з дня запуску першого у світі штучного супутника Землі. 6. Минули сорок один рік (принести) вітчизняній космонавтиці загальновізнану першість в освоєнні навколоземного простору. 7. Четверо студентів (не з'явитися) на залік. 8. У клас (влетіти) п'ятеро хлопчаків.

Далі проводиться робота над реченнями з кількісно-іменним присудком, що позначає приблизну кількість.

Завдання 9. Підкресліть у поданих реченнях головні члени. З'ясуйте, яку будову має складений підмет зі значенням приблизної кількості та в якій числовій формі вживається з ним присудок. Спробуйте дослідити, звертаючи увагу на послідовність розташування слів, коли перевага надається присудкові, вжитому у формі однини.

1. Понад сто козаків стоять коло дверей. 2. Працювало близько п'яти тисяч робітників. 3. Минуло тиждень зо два. 4. Як блиснув дев'ятсот і п'ятий рік, у дядьковій Тодосевій морі збиралося з десяток чоловік (М.Рильський). 5. Впало наших галицьких дружинників понад триста п'ятдесят людей (А.Лотоцький).

Виконання цієї вправи дає можливість зробити кілька висновків:

1) приблизну кількість позначають числівниково-іменникові сполучення, вжиті з прийменниками близько, з (зо), до, понад;

2) присудок зі складеним підметом, що позначає приблизну кількість, може вживатися у формі як однини, так і множини;

3) форма однини здебільшого, хоча й не обов'язково, вживається, коли присудок передреує підметові.

Для закріплення отриманих знань можна запропонувати завдання скласти і записати речення з підметами, що мають таку будову:

- близько + числівник Р.в. + іменник Р.в.мн.;
- понад + числівник З.в. + іменник Р.в.мн.;
- до + числівник Р.в. + іменник Р.в. мн.;
- іменник Р.в.мн. + з(зо) + числівник З.в.мн.

Узагальненням вивченого може стати колективне складання таблиці «Правила узгодження присудків із кількісно-іменними підметами», яка міститиме чотири колонки: 1) тип підмета за семантико-структурними особливостями; 2) форма присудка; 3) комунікативно-граматичні умови вживання даної присудкової форми; 4) приклади.

Цілеспрямована робота над різними семантико-структурними типами кількісно-іменних підметів і тими комунікативно-граматичними чинниками, що зумовлюють вибір біля кожної з них певної форми присудка, - не самоціль, а необхідність, оскільки ці знання безпосередньо стосуються розв'язання однієї з численних проблем культури мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

- Заборна М. Просте речення. Складні випадки аналізу. - Тернопіль: «Підручники і посібники», 2002. - С.9-11.

2. Кочан І.М., Токарська А.С. Культура рідної мови: Збірник вправ і завдань. - Львів: Світ, 1996. - С.191-195.
3. Непийвода Н. Сам собі редактор: Порадник з української мови // Українська мова та література. Додаток. - Число 16 (32). - С. 16.
4. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Рідна мова. 5-11 класи // Українська мова та література. Додаток. - Число 36 (244). - С.4.
5. Розенталь Д. Э. Справочник по правописанию и литературной правке: Для работников печати. - М.: Книга, 1985.-С.236-242.

Резюме. У статті розглядається один із найскладніших моментів українського мовлення - узгодження присудка з кількісно-іменним підметом; з'ясовуються причини типових помилок у побудові синтаксичних конструкцій з такою предикативною групою та окреслюються шляхи їх попередження.

Резюме. В статье рассматривается один из наиболее сложных моментов украинской речи - согласование сказуемого с количественно-именным подлежащим; выясняются причины типических ошибок в построении синтаксических конструкций с такой предикативной группой и очерчиваются пути их предупреждения.

Summary. In the article considered one of the most complicated moments about Ukrainian speech-agreement the predicate with cardinally-noun subject; turn out the causes typical mistakes in the construction those syntactical constructions and outlines the ways of it prevention.

УДК 379.45
Д36

ФОРМУВАННЯ ГРАФІЧНОЇ НАВИЧКИ ПИСЬМА В ПЕРШОКЛАСНИКІВ

Деркач Н.І.,
доцент

*Міжнародний університет «Рівненський економіко-гуманітарний інститут»
імені академіка Степана Дем'янчука*

Основне завдання сучасної початкової школи - формування мовленнєвої особистості молодшого школяра (М.С. Вашуленко). З огляду на важливість цього завдання у Державному стандарті та програмі з української мови для початкових класів основною змістовою лінією визначено комунікативну, яка передбачає розвиток усного і писемного мовлення, вміння користуватись мовою як засобом спілкування, впливу. У зв'язку з тим розвиваються, удосконалюються усні види мовленнєвої діяльності, якими учні певною мірою оволоділи у дошкільному віці (слухання - розуміння; діалогічне, монологічне мовлення), а також формуються, удосконалюються види мовленнєвої діяльності, які пов'язані з писемним мовленням - читання і письмо (Програма).

Письмо - це комплексний вид мовленнєвої діяльності. Воно є повноцінним засобом вираження думок тільки тоді, коли форми писемних знаків не викликають у читача будь-яких труднощів у їх розпізнаванні. Тому у всіх системах письма встановлюються спеціальні графічні норми або правила зображення писемних знаків, які забезпечують легкість і правильність читання писемного тексту, сприяють зручності і швидкості письма і задовільняють естетичні вимоги. Навички дотримання цих суспільно встановлених графічних норм письма називаються графічними навичками (Є.В.Гур'янов).

Графічна навичка - це вміння правильно зобразити окремі букви, склади, слова писати букви з необхідним нахилом, розміщувати їх рівномірно в слові та в рядку, правильно з'єднувати, дотримуватись визначеної відстані між словами. Фізіологічною основою формування графічної навички є утворення в корі великих півкуль головного мозку тимчасових нервових зв'язків, асоціацій між почутим, побаченим і написаним словом, складом, буквою (А.М.Богущ). У процесі оволодіння графічною навичкою формуються рухові дії (плавність, точність, ритм), розвиваються просторова орієнтація, окомір, дрібні м'язи руки, що є першоосновою формування повноцінної навички письма.